

Tölkes sündinud ehk õpetlik väljanäitus sellest, kuidas tõlketeos maarahva sekka tuli ja kuidas tema käsi seal käinud

Tölkes sündinud: Eesti kultuuri ajalugu tõlkekirjanduse peeglis (1525–2025). Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu. 30. IX 2025 – 14. III 2026. Kurator Daniele Monticelli; töörühmas Aile Möldre, Maris Saagpakk, Ave Mattheus, Kaja Tiisel, Anne Lange, Rene Haljasmäe, Triinu Tamm; koordinaator Julia Reinman.

Kuulsal krahvil Monte Kristol
rippus puusal raske pistol,
tõllaga ta sauna tüüris,
kus ta kallim ennast küüris.
Kuid Rinaldo Rinaldiini
pani müüri alla miini
ja kui noorpaar pugespõhku,
lendas kogu krempel õhku.¹

Need salmid, mida siinkohal sai tsiteeritud Betti Alveri novelli „Kõmpa” järgi, on minuni kunagi kauges lapsepõlves jõudnud suulise pärimusena ja seega pisut teisel kujul. Rinaldo Rinaldiini mineeris tolles versioonis hoopis küüni, nii et vaimusilmas võis ette kujutada põhku pugemist sumedas suveõös saunast tulles, klassikaks kujunenud lõhnavate heinte vahele. Seda, kuidas taolised (kuri)kuulsad tegelased said võimaluse Bologna ülikooli semiootiku Umberto Eco terminit kasutades maailmadeülese identiteedi omandada ning meiemaisele ja -kultuursele talu-

maastikule asjatama asuda, selgitas näitus „Tölkes sündinud: Eesti kultuuri ajalugu tõlkekirjanduse peeglis (1525–2025)”. Näitus selgitas ka mitmeid muid asju, sest Tallinna Ülikooli semiootik Daniele Monticelli, võtnud ninamehe rolli, pani vaatamiseks välja tõsist teadmist, ent ka nalja.

Muuseum

Mahukas väljapanek, mis hõlmas poolt tuhandet aastat kultuurilugu, polnud siiski üles seatud taluõue, vaid hargnes laiali Tallinna Ülikooli akadeemilise raamatukogu eri ruumides. Nii kontseptuaalselt kui ka ruumiliselt jagunes see kolmeks. Sissejuhatus teemasse, Eesti tõkeloo alguse pesa, paiknes väiksemas möbleeritud lugemissaalis. Vitriinide taha jäid teadustegevusest märku andvad töökohad, teabetahvlid olid kinnitatud väärrika välimusega kõiteid täis riulite külge. Kui poleks kindlalt teada, et seitsmes Moosese raamat asub hoopis Tartus ning on Toomel seitsme luku ja riivi taga pöranda külge aheldatud, võinuks lausa arvata, et ruumi tagumises otsas, silma alt ära, hoitakse alal ka seesuguseid kallisasju. Kuid sel juhul pidanuks mõistagi tegu olema originaaliga, sest selle maagilise oopuse ringlevad tõlkeversioonid on hoopis uuemad, kui olid selle näituse eksponaadid. Olgu siis tegu Wanradt-Koelli katekismuse (1535) säilinud lehekülgede reproduktsoonide või Heinrich Stahli käsi- ja koduraamatuga (1632–1638) – need ei jää sellele legendaarsele ürikule väarikuselt sugugi alla.

Monticelli on iseloomustanud varauusaegseid eesti keelde tõlkimise tendentse Michel Foucault’ biopoliitika raamidest lähtudes.² Ta osutab tollaste ült

¹ B. Alver, Kõmpa. – Looming 1976, nr 11, lk 1856.

² P-R. Larm, 500 aastat tõlkekirjandust. Kuidas edasi? – Sirp 19. XII 2025, lk 4–6.

alla suunitlusega tõlkeprojektide rollile rahvahulkade administreerimisel: kõigepealt vaimulik kirjandus taevariiki silmas pidades, siis seadusetekstid, et keisrile saaks antud, mis keisri kohus, ning viimaks praktilised õpetused matsirahva argielu edendamiseks. Selles näitusetoas pakkuski enim üllatust viimatimainitud mõõtmega seonduv, mis mõjus ühtlasi siiski tuttavlikult ning eluliselt. Rubriiki esindasid näiteks 1781. aastal rootsi keelest ümber pandud „Köki ja Kokka Ramat”, milles sisalduv võiks oletatavasti sobida sisustama populaarse YouTube'i-kanali „Tasting History” mõnda episoodi, ning 1790. aastast pärinev teos paljutootava pealkirjaga „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat Ehk maggusad ja tullusad jutud ja õppetused, kuidas ma-rahwas woib röömsaste ellada, ausal wisil rikkaks sada, ja isse ennesele ja mu rahwale monnesuguses häddas ja wiletsuses abbi tehha”. Alapealkirja kätketud kirjeldus on komponeeritud parimas eneseabižanri vaimus, ainult et teoses antud juhatused peaks eeldatavasti tulu tõusma mitte üksnes indiviidile, vaid tervele ühiskonnale.

Konverents

Näituse teine ning mahukaim osa hõlmas laias laastus XIX ja XX sajandit, seega perioodi, mida uuriti Monticelli juhitud ning mullu detsembris lõppenud rühma-Grandi „Tõlkimine ajaloos, Eesti 1850–2010: tekstid, tegijad, institutsioonid ja praktikad” (PRG1206) raames. Erinevalt algusaegade ülevaate eraldatud ja kompaktselt paigutusest, mis võinuks asuda ka mõnes väiksemas muuseumis, oli see väljapanek üles seatud avarasse läbikäidavasse fuajeesse. Lugemissaali vaikus siin normiks ei olnud ning olenevalt möödujate arvukusest ja jutukusest võis vitriini ja stende ümbritsesta elu ise. Ka ekspositsioon tegi mitme vaatenurga alt selgeks, et tõlkimine pole olnud isoleeritud vandlitornitegevus: küll

kujundavad ja suunavad seda ajaloolised murrangud, küll kasutatakse seda rohkem või vähem varjatud praktiliste eesmärkide saavutamiseks. Erilise aplombiga tõusis siin mõistagi esile keeleuueandaja Johannes Aaviku kolba-, laiba- ja roimaleksika propageerimine selleks temaatiliselt igati sobivates „Hirmu ja õuduse juttudes”. Muidu kulges tõlkekirjanduse esitlemine mööda ajaloolist telge: liiguti õpetlikelt kalendrisabavestetelt läbi jenoveevalike kannatajanade katsumusi tutvustavate vagajuttude menukate seikluslugudeni, mille vahendusel motos mainitud kangelased siiakanti jõudsidki ja rahva seas populaarsust kogusid. Laulusalmis õnnelt õhku lennanud Monte Kristot seiras kuri saatus ka näitusel – Alexandre Dumas' raamatul oli au esindada 1940. aastal kerglaseks ja kohatuks kuulutatud ning likvideerimisele suunatud „kollaseid” teoseid.

Käsitlemist leidis, kuidas hakkas esile tõusma tõlke ja originaalloomingu eristus ning kuidas on tõlkija ja tema staatus suhestunud allikteksti autoriga, mainimata ei jäänud plagiaadiskandaalidki. Välja toodi konkreetseid tõlkesündmusi ja -tekste, olgu „Sõja ja rahu” kahe konkureeriva tõlke ilmumine või mõjuvõimsa „Kalevala” saabumine eestlaste lugemislauale, esmalt Matthias Johann Eiseni „Wäikese Kalewalana” (1883), milles vahendaja on runod kaaneinfo kohaselt „jututuseks pununud”. Tuletati meelde teinekord kahe silma vahele jäävat tööka, et eesti keelde tõlkimine on aset leidnud ka väljaspool Eestit, tõsteti esile teenekaid tõlkijaid, laiendades tavapärasest kaanonit – näiteks kerkis niigi legendaarse Ants Orase kõrvale „kirka tähena” iseloomustatud Marta Sillaots. Tutvustati erineva haardega institutsioone, mis on tõlketegevust läbi aegade kas soodustanud või siis kullipilguga jälgides ohjes hoidnud. Maailmasõdade vaheliste tõlketegude esitlemisele järgnes ju paratamatult Nõukogude perioodi piirangute – ent ka püüdluste – käsitus. Soveti-

seerimise ja tsensuuri kõrval ei jäetud mainimata omamaist tõlkijate koolitamist, tuues välja Ain Kaalepi ja Jaan Kaplinski osa Tartu ülikooli ainulaadse tõlkekabineti tegevuses; ühe käsikirja keerukat teekonda trükki jälgiti Aleksandr Solženitsõni raamatu „Üks päev Ivan Denissovitsi elus” (e k 1963) näitel.

Teemade paljusus ruumis, mis ise publiku tähelepanu ei suunanud ning süvenema ei sundinud, jättis materjalist küllusliku ja ehk veidi kaootilisegi mulje. Läbivaks lahenduseks näis olevat olnud see, et ajaloo kulu üldistava jälgimise käigus tõsteti esile temaatilisi sõlmpunkte ning sündmusi, mis võiksid värvikate või representatiivsete erijuhtudena kõita isegi nende juhuslike möödujate tähelepanu, kes muidu tõlkemaailma arengufinesside vastu erilist huvi ei tarvitse tunda. Kui arvestada, et kogu materjali põhjalikumaks läbitöötamiseks oli vaja tublisti aega varuda, siis võikski igast infotahvlist mõelda kui iseseisvast stendiettekandest ning fuajeeväljapanekut tervikuna kõrvutada kolme minuti loengute reaga. Kiirustav läbitõtaja sai soovi korral valida põnevana tunduva teema või paar, raamatukogu püsikülastajal aga oli võimalus igapäevaste „järjejutupeatükkide” põhjal enda jaoks sidus tõkelooülevaade kokku klapitada.

Raamatukogu

Näituse kolmas osa tõmbas hargnevate ja põimuvate teemade paljususe taas koomale, suunates publiku esmalt liikuma piiritletud trepikäiku. Trepimademel ja kõrgemal, avariilitega lähestikku, eksponeeriti kõigepealt tõlkekirjanduse sarju läbi aegade, seejärel oli eraldi kambrike ning seinapind antud imelisele nähtusele nimega Loomingu Raamatukogu. See osa tuletas ülesehituselt meelde heasoovlikke temaatilisi väljapanekuid, mida raamatukogudes ju ikka ühe või teise tähtpäeva

puhul üles seatakse. Piir kogude ja näituse vahel ähmastus, akadeemilist analüüsi ja teadustöötunde oli aimata vähem, küll aga inspireeris nähtu vaatajas ilmselt rohkem isiklikku suhestumist ja äratundmisrõõmu. Eriti tugevat nostalgialaksu võimaldas küllap tõlgitud lastekirjanduse valik, milles seisis sõbralikult kõrvu Karin Michaëlise „Bibi” (e k 1931), Astrid Lindgreni „Pipi” (e k 1968) ja mitmed teised lemmikud läbi aegade.

Oma sõnumi edastas seegi, et need klaasi taha vaatamiseks välja pandud eksemplarid polnud tuttuue moega, vaid neid oli tõepoolest korralikult loetud, mõni oli servadest viledaks kulunud, mõne algne pehme kaas oli tulnud kaitsvale raamatukogukoitele pildiks peale liimida. Viimastel aegadel kõikjal kummitavale küsimusele, kas ka praegu välja antavatel lasteraamatutel (sealhulgas mõistagi tõlkekirjandusel) on lootust millalgi armastatud kapsana lõpetada, tahaks selle näituse järelmõjuna optimistlikult kosta, et küllap ikka. Ju leidub kusagil pärismaailmas ikka sama innustunud tõlkekirjanduse lugejaid, nagu seda oli Paunvere kihelkonnakooli kirstunael Joosep „Kentuki Lövi” Toots, keda millegipärast selles rollis piisavalt ei kiideta. Lugegu nad siis Tolkieni, „Harry Potterit” või midagi, mis veel kirjutamata ja tõlkimata.

Isiklike lugemismälestuste radadele suundudes võib lõpuks suisa unustada, et mitmekesine ja paiguti meelelahutuslikki näitus on tervitatav ja tõhus ettevõtmine kusagil päriselt tehtava teaduse populariseerimise vallast. Kui teaduspublikatsioonideks vormistuvad tulemused kipuvad jääma ringlema lähedaste teemadega tegelejate kitsasse seltskonda, siis seesugune üritus muudab avalikus ruumis otseses ja ülekantud tähenduses ligipääsetavaks nii uurijate avastatu kui ka nende uurimisobjektid – põnevad tõlkeramatud läbi aegade.

ENE-REET SOOVIK